

A háború sohasem elkerülhetetlen

Az erőszak útjain

A negatív hiedelmek negatív előítéletekhez vezetnek

Az erőszakot, agressziót elkövetők közös pszichológiai problémája, hogy önmagukat és másokat rosszul észlelik. Az ilyen egyének az aszociális elképzelések és hiedelmek egész sorát fejlesztik ki magukban. Ennek következményeként sajátosan értelmezik mások szavait és tetteit. Az agressziót elkövetőnek a túlérzékenységében személyes sérülékenysége tükröződik. Bizonyos összetűzések esetén például az uralkodást és a lebecsülést véli az őt ért támadásban, és erre azonnal reagál, hogy visszavág, vagy megtámad egy másik – rendszerint gyengébb – ellenfelet. Az erőszakot elkövető szinte mindig önmagát áldoztatnak, másokat pedig támadónak éli meg.

A támadó gondolkodását merev hiedelmek alakítják. Ilyen az a hiedelem, hogy a tekintélyszemélyek ellenőriznek, korlátoznak, lebecsülnek és büntetnek. Ennek a meggyőződésnek a következményeként az ilyen egyének a tekintélyszemély iránt csak negatív érzelmeket tudnak táplálni – aminek az alapja a félelemérzés. Életelvékké válik, hogy senkiben sem lehet megbízni.

Mindezek a hiedelmek és a mögöttük meghúzódó ingatag önértékelés együttesen okozzák, hogy a potenciális támadó gyakran tévesen ellenségesként értelmezi mások viselkedését. Így kifejleszt egy sor hiedelmet, amely rendeltetése a mások elleni védekezés. Ezek pedig előkészítik a talajt a feltételezett ellenséggel szembeni erőszakos ellentámadásra. A támadó így gondolkodik: szabadságom-biztonságom védelmében vissza kell vágnom; egyedül fizikai erővel lehet az embereket rávenni, hogy tiszteletben tartsanak; ha nem veszek elégtételt, az emberek átgázolnak rajtam.

Az erőszakra hajlamos ember az egész életét küzdelemnek fogja fel. Ahogyan védekezik az észlelt fizikai és pszichikai fenyegetések el-

len, hol a sebezhetőséget, hol a biztonságot érzékeli erősebben. Állandóan harcra kész, mert mások viselkedését folyamatosan támadónak észleli. A tipikus történelem úgy zajlik le, hogy egy összetűzés feléleszti az egyén védekező hiedelmét, és ennek alapján kialakul benne egy sajátos helyzetkép: például, hogy lebecsülnek vagy elnyomnak. Az ilyen negatív értelmezés feszültséget kelt, majd haragot ébreszt benne, azzal a vágygal, hogy helyreállítsa saját egyensúlyát. Hiedelme szerint ezt azzal érheti el, ha fizikailag megtámadja az őt fenyegető személyt. Mivel az ellene irányuló támadást (pl. büntetést) igazságtalannak éli meg, feljogosítva érzi magát az ellentámadásra.

A negatív hiedelmek nem csak az egyén szintjén működnek

Ugyanolyan szabályszerűségek irányítják a csoportos-közösségi előítéletek kialakulását és megnyilvánulásait is. Egy tömeg ritkán tud különbséget tenni a szubjektív és objektív között, a benne felmerülő képeket realitásként fogadja el, bár azoknak sokszor semmi közük sincs a valósághoz.

A csoportos előítélet pedig az erőszak melegegya. Az, hogy az egyén hogyan gondolkodik, érez és viselkedik a csoportban, csak részben magyarázható azzal, hogy általában milyen a kapcsolata más emberekkel. A csoport átalakítja az egyén énközpontú látásmódját csoportközpontúvá. Az eseményeket a csoport érdekei és hiedelmei szerint értelmezi és színezi át. Az egyéni egoizmus csoportközpontúságba fordul. Ez nem csupán azt jelenti, hogy az egyén a csoport érdekeit a sajátjai elé helyezi, hanem azt is, hogy szembehelyezkedik a kívülállók érdekeivel. A csoportközpontú tag törekvése, hogy a bajtársairól (és persze a magáról) kialakított képet

javítsa, a kívülállókét pedig leértékelje. A más csoportokkal való összeütközés felszínre hozza a saját csoport iránti pozitív elfogultságot és az ellenfélről alkotott kép negatív torzulását, végső soron az ellenségkép kialakulását. Minél több ellenállást észlel kívülről, annál inkább erősíti a csoportjáról alkotott pozitív képet. Ideológiai társai értékesebbé, nemesebbé és erkölcsösebbé válnak, míg a kívülállók egyre értéktelenebbek, erkölcstelenebbek lesznek a szemében.

A csoportviselkedés többnyire a hiedelmek, leképezések és értelmezések – sokszor igen kifinomult – módszerén alapul. A csoporttagok ráhangolódnak azokra a speciális jelenségekre, amelyeket a csoportot ért eseményeknek tulajdonítanak, és könnyen elfogadják a vezető által képviselt véleményt. Ezek a hiedelmek szélsőségességük ellenére eléggé képlékenyek tudnak lenni. Olyanok is át tudnak alakulni, amelyekben mélyen hittek, ha a vezető erre utasítást ad.

A kognitív torzításokhoz vezető tévedések hasonlóak, akár egyénként, akár csoporttagként kerül valaki konfliktusba egy másik emberrel. A csoportos akciók során az embereket a kollektív tévedések és érzelmek befolyásolják. Egy lincselés vagy egy pogrom résztvevőit ugyanaz az ördögi kép hajtja, mint amit ártatlan áldozataikról festenek maguknak egyénként. Az egyén hiedelmeinek a csoportéba való beolvadása adja az etnikai konfliktusok, előítéletek, üldözések és háborúk energiátöltetét.

Sztereotipizálás – erősödő ellenségesség

Az emberi elme kategóriákban gondolkodik. Ha egyszer kialakultak a kategóriák, a továbbiakban azok ítéletalkotásaink alapjait képezik. Ezt a folyamatot nem tudjuk kikerülni, hozzátartozik mindennapi életünkhöz, és sokszor nem is tudatos.

A kategorizálás azonban könnyen vezet túlzott egyszerűsítéshez és következményes torzításhoz. Mivel a csoportok önmagukat és a többieket hibásan ítélik meg, tagjaik hajlamosak arra, hogy jobb jellemet tulajdonítsanak saját maguknak, mint a másik csoporthoz tartozóknak. Ha a dolgok rosszul mennek, az emberek könnyebben hárítják át a felelősséget egy kívülálló csoport tagjaira, mint a velük egy csoportba tartozókra.

Különösen hajlamosak vagyunk uniformizált képet festeni rivális osztályok, politikai vagy etnikai csoportok tagjairól. Ez a „mi és a kívülállók” felosztás nyújt keretet a téves gondolkodás és az előítéletek számára.

A romboló viselkedés (legyen szó etnikai összeütközések utáni zavargásokról vagy ártatlan falusiak lemészárlásáról) az elkövetők torzult hiedelmeire és gondolkodására vezethető vissza. Ugyanolyan téves koncepciók és félreértelmezések jelennek meg a csoportok közötti konfliktusokban, mint az egyének közötti drámai összetűzésekben. Az érintettek hajlamosak a súrlódást és a rossz kapcsolatokat a másik csoport tagjainak javíthatatlan jellemhibáiból eredeztetni, nem pedig a valóságos helyzetből. Az emberek ugyanolyan negatív minősítéseket és túlzó általánosításokat alakítanak ki a társadalmi vagy etnikai ellenfelekkel folytatott harcban, mint amelyeket egy szülővel, testvérrel vagy házastárssal kapcsolatban. A háborúskodás során az ellentétes csoportot ugyanúgy globális negatív értékeléssel illetik, mint egy személyes ellenfelet. Elhomályosítják a másik csoport egyes tagjai közötti különbséget, és beleerőltetik őket ugyanabba a taszító vagy rosszindulatú sablonba, uniformizálják őket („mind egyforma”). Miután az ellenségesség erősödik, már képtelenek arra, hogy a másik csoport tagjainak sajátos, egyéni emberi értékeit észrevegyék.

Az a tendencia, hogy az embereket vagy kedvező, vagy kedvezőtlen kategóriákba soroljuk, minden kultúrában megfigyelhető: mi és ők, barát és ellenség, jó és rossz, becsületes és becsstelen stb. Ez a dualisztikus vagy inkább végletekben történő gondolkodásmód az emberi gondolkodás alapvető sajátossága. Stressz hatására az emberek visszaesnek ebbe a fekete-fehér látásmódba.

Az, hogy homogén képbe sűrítjük egy másik csoport különböző tulajdonságait, egyúttal azt is jelenti, hogy annak minden tagját ugyanazzal a pejoratív címkével látjuk el (alsóbbrendű, agresszív, erkölcstelen stb.), és ezért torzítva észleljük az odatartozó egyéneket, félreértelmezzük tetteiket. Ez a néhány negatív tulajdonságra való önkényes leegyszerűsítés elkerülhetetlenül kitörli a pozitív vonásokat. Minél több a negatív, leértékelő jelző, annál kevésbé tűnik emberinek a másik csoport tagja, és annál könnyebb őt büntetlenül bántalmazni.

A sztereotipizálás, kategóriákban való gondolkodás megnehezíti azt, hogy a másik ember egyedi értékeit észrevegyük. Minél kifejezettebb a túlzó általánosításunk, minél jobban uniformizálunk, gondolkodásunk annál zártabbá válik, annál jobban a csoportgondolkodás hatása alá kerül.

A zárt gondolkodás jellemzője, hogy áthatolhatatlan olyan információk számára, amelyek elmentmondanak a merev keretek közé zárt hiedelmeknek. Bizonyos körülmények kedveznek a gondolkodás zártságának. Ilyenek a tehetetlenség és a nyomorúság érzése, a jövőtől való félelem, elhagyatott helyen élni, olyan személy keresése, aki majd megoldja a problémákat. Minden külső nyomás, amely növeli a csoport vagy a tekintélyszemélyek elismerése iránti vágyat, képes megmerevíteni a zárt gondolkodású egyén hiedelmeit, és arra készíti őt, hogy utasítsa el azokat, akik másképpen gondolkodnak. Ilyenkor az egyén még kevésbé képes a csoport és a hatalom elvárásaitól független ítéletet alkotni. Ezzel szemben a nyílt gondolkodást az jellemzi, hogy az ember képes fölmérni a körülötte lejátszódó történéseket valódi értékük szerint, anélkül, hogy ebben őt hovatarozása vagy hiedelmei befolyásolják.

Ha a csoport vagy a vezető nyomást gyakorol az egyénre, hogy fogadja el a közösségben uralkodó eszméket és értékeket, az egyén könnyen belecsúszik a merev csoportgondolkodás csapdájába. Ilyenkor csökken az egyén morális ítélőképessége, ami a csoportnyomás következménye. A zártságon kívül ugyanis a csoportgondolkodás olyan elemeket is tartalmaz, mint a sérthetlenség illúziója, a rombolás kollektív kimagyarázása, valamint a más csoportok tagjairól kialakított sztereotípiák. A csoportnak gyakran vannak önjelölt „ideológiai őrei”, akiknek az a szerepük, hogy kizárják a kívülről érkező információkat, amelyek alááshatnák a csoport döntéseibe vetett bizalmat. Jelenlétük azért szükséges, mert időnként a csoport döntéseivel néhány tag nem azonosul teljesen, és ilyenkor alkalmazkodásuk érdekében nyomást gyakorolnak rájuk.

A zárt gondolkodás és a csoportgondolkodás következtében kialakult előítélet és gyűlölködés azonban nemcsak a célcsoportnak árt, hanem rontja az agresszív csoport tagjainak ítélőképességét is. A döntéshozataluk fogyatékos lesz, mivel nem tekintik át a lehetőségek teljes skáláját, a szerzett

információk feldolgozását eltorzítják, nem mérik fel a választott cselekvés kockázatát, és sikertelenség esetén nem értékelik újra a tervet. Ezek a jellegzetességek határozzák meg a csoportos rosszindulatú viselkedések kereteit, tehát a megbélyegzett ellenség iránti gyűlölet és erőszak alapját.

Minél homogénebb, egyöntetűbb a csoportgondolkodás, annál nagyobb a hiedelmek, az eszmék paranoid átszíneződése. A paranoid látásmód az ellenség „cselszövéseire” összpontosul. Arra a feltételezett ellenségre, amely a csoport szemében a legfondorlatosabb módon próbálja meg végrehajtani ártó tevékenységét, és ebben semmilyen erkölcsi megfontolás nem gátolja. Ezért minden eszközzel vissza kell vágniuk, hogy meg tudják őrizni a csoport integritását.

Kollektív ellenségképgyártás

Egy nemzet kollektív énképe és az ellenségre vetített kép jól mutatja azt a kettős gondolkodást, amely akkor uralkodik el, amikor a létérdekek válnak veszélyeztetettek. Ilyenkor ahelyett, hogy az embereket a jótól a rosszig terjedő széles skálán ítélnénk meg, ahogyan azt normális körülmények között tesszük, veszélyeztetett állapotban szélsőséges ítéleteket hozunk a „teljesen jó mi” és a „teljesen rossz ők” között. Azt mondjuk, hogy a mi ügyünk szent; az övék gonosz, mi becsületesek vagyunk; ők hitványak, mi ártatlanok vagyunk; ők bűnösök, mi vagyunk az áldozatok; ők a zsarnokok.

Az Ellenség mint a Gonosz megszemélyesítése hasonlít az embereknek arra a hajlamára, hogy mások zavaró viselkedését a rossz természetüknek tulajdonítsák, ne pedig egy sajátos helyzetnek vagy a körülmények összejátszásának. Ezen alapul az a leképezés, hogy az ellenséges katonát azért kell megölni, mert rossz. Az ellenségek nemcsak arról vannak meggyőződve, hogy igazuk van, hanem arról is, hogy az ő jóságuk és becsületességük győzedelmeskedni fog a sötét erők felett. Az ellenségről alkotott rosszindulatú kép ugyanolyan fantáziatermék, mint a boszorkányok, a démonok és a gonosz szellemek. Ezek a képek a másik oldalon állók önálló egyéniségét és emberi mivoltát kitorlik a gondolkodásból, és úgy képezik le őket, mint minden rossz megtestesítőit, ami a világon létezik.

Az ellenségkép hozzákapcsolódik a közösségi vagy nemzeti énképhez. A külső csoport vagy ország negatív képével ellentétben a polgárok önmagukat ártatlan áldozatként látják. Az emberek azonosulnak saját csoportjukkal vagy nemzetükkel, s ennek a szélesebb egységnek a mentális megjelenítése alakítja az egyéni énképüket. Így a nemzetük vereségeit és győzelmeit sajátjukként élik meg. Békeidőben a nemzeti énkép – a saját nemzetről alkotott kép – általában mellékes a személyes énkép szempontjából. Válság esetén azonban mindenkit érdekelni kezdenek az ország problémái. Amikor az események a nemzeti, a kollektív énképre gyakorolnak hatást, amikor az országot veszély fenyegeti, a nemzeti énkép tartalommal telítődik meg, ami hatást gyakorol az emberek gondolkodására és érzéseire. Ennek eredményeként háborús időkben a nemzeti énkép minden polgár világképének középpontjába kerül – az énközpon-tú gondolkodásból csoportközpon-túba váltanak át. Minden egyén énképe összekapcsolódik az ország képével: az ország sebezhetősége az ő személyes érzékenységévé válik, az országot ért támadást ellene irányuló személyes támadásként érzékeli.

Morális gátoltság és a háború

Ahogy formálódik és élesedik az ellenségről alkotott kép, a csoport vagy az ország elkötelezettsége is megszilárdul. A követőknek két erős érzelem adja az energiát: a hazaszeretet és az ellenség gyűlölete, amelyet a politikai elit gyűlölete táplál. A félelem és szorongás a vereségtől és az ellenség uralmától pedig tovább fokozza a harcra való motiváltságot.

A vezetők nemcsak felélesztik a gyilkolásra való készletet, hanem annak világos irányát is kijelölik. Azzal manipulálják népüket, hogy dramatizálják a nemzeti célokat és az ellenség fenyegetését, rájátszanak az embereknek az autoritás tévedhetetlenségébe vetett hitére és arra a hajlamára, hogy a tekintélynek engedelmesskednek. Miközben a vezetők fölkor-bácsolják az érzelmeket az ellenség megalázására, fel is függesztik az erőszakra vonatkozó tabut. A gyilkosságot, a fosztogatást és a rombolást tiltó morális szabályok gátolás alá kerülnek a harc során.

A fegyelem követelménye, az engedetlenség miatti büntetés félelme és a harcoló egység iránti lojalitás követelménye mind hozzáadódik ahhoz, hogy a katonát felkészítse fő feladatának teljesítésére: ez pedig az ellenség megsemmisítése. Az „ölj, vagy téged ölnek meg” működés-módban a katonának nincs lehetősége emberi megfontolásra és mérlegelésre, mert azok akadályozzák a hatékony cselekvést.

Az ellenségkép kioltja az empátiát és bármely olyan meggondolást vagy gátlást, amely az emberi élet elvételére vonatkozik. Ahogyan kikristályosodik a rosszindulatú kép, növekszik a szolidaritás a saját csoporttagokkal. Az ellenfelet a csoport már nem úgy látja, hogy „ugyanolyan emberek, mint mi”, hanem teljesen másként, mint embertelen vagy emberi szint alatti lényeket. Ez pedig tovább fokozza az ellenség gyűlöletét. Ahogyan a harcolók csatába mennek, egyre mélyebb lesz a meggyőződésük, hitük, hogy egyedül az ő ügyük igazságos.

Egyfelől a „gonosz Ellenség” képe és az igazságosság énképe egymást erősítve ösztönzi a katonákat arra, hogy a háborúval járó atrocitásokat elkövessék, másfelől gyakran nehéz kárt tenni az ellenséges katonában, ha azt emberi lénynek látjuk. Ha a katonák közelről látják az ellenséges csapatokat, nagyobb valószínűséggel alakul ki bennük a belső ellenállás a fegyver használatával szemben. Minél közelebb van fizikailag az áldozat, a harc minél inkább átváltozik a személytelen ágyúzásból és bombázásból közelharccá, annál nagyobb az ellenállás az ölés-szel szemben. Ha a katona az ellenséget emberi lénynek látja – főleg, ha magához hasonlónak –, gyilkolási vágya gátlás alá kerül, és büntudata lesz, ha elsüti a fegyvert.

Nagyon valószínű, hogy ha az embereknek folyamatosan meg kellene kérdőjelezniük valamennyi hiedelmük érvényességét, nehezebben tudnának más embereket legyilkolni. Ha működne felülről egy nemzetek feletti tekintély, alulról pedig a gyilkossággal szembeni morális szabályok megerősítése és az ellenségről való hiedelmek érvényességének megkérdőjelezése, könnyebben beláthatóvá válna: a háború sohasem elkerülhetetlen.

2022 júliusa